

Pregledni članak UDK 316.774:004.738.5

316.774:159.923.3

Primljeno 6. 10. 2010.

Dragan Čalović

Megatrend univerzitet, Fakultet za kulturu i medije, Goce Delčeva 8, RS-11070 Novi Beograd
calovic_dragan@yahoo.com

Identitet u vremenu cyber svjetova

Sažetak

Početak dvadesetog stoljeća Walter Benjamin ukazao je da s razvojem tehnike reprodukcije dolazi do gubljenja elitističkog statusa autora. S ekspanzijom tiska, filma i fotografije, svakome je, kako ističe, otvorena mogućnost dobivanja uloge u nekom filmu, pisanja nekog teksta koji bi potom bio objavljen u novinama, kreativnog izražavanja putem fotografije. Pojava interneta i novih medija ponovno aktualizira Benjaminovu teoriju. Razvoj cyber svjetova i mogućnost čovjekova kreativnog izražavanja unutar njih, u tekstu su dovedeni u vezu s pitanjem identiteta. Uključivanje čovjeka u cyber prostor shvaćeno je kao otvaranje novih mogućnosti za ostvarenje čovjekovih kreativnih potencijala. U tome smislu, sudjelovanje čovjeka u cyber prostoru, čak i onda kada je usmjereno na stvaranje različitih predodžaba o samome sebi, shvaćeno je kao ostvarivanje čovjeka kao autora, a ne kao proces destabiliziranja čovjekova identiteta.

Ključne riječi

identitet, internet, cyber prostor, teorija medija

Pitanje identiteta je posljednjih desetljeća prepoznato kao centralna tema teorijskog promišljanja u različitim disciplinama, dok je istovremeno sam pojam identiteta bio podvrgnut temeljitoj kritici. Dekonstrukcija ovog pojma provedena je u raspravama koje se kreću od psihoanalitičkih i poststrukturalističkih do različitih pristupa razvijanih u okviru studija roda i postkolonijalnih teorija, pri čemu je vrlo često zauziman kritički stav prema ideji nedjeljivog, izvornog i jedinstvenog identiteta.

Razvoj novih tehnologija i cyber prostora otvorio je pitanje utječu li, i na koji način, novi mediji na konstruiranje identiteta te može li se cyber prostor shvatiti kao specifična sredina unutar koje se formiranje identiteta ostvaruje. Jedno od često postavljanih pitanja u raspravama o identitetu, a naročito od vremena kada je razvoj informatiziranog društva počeo zaokupljati pažnju teoretičara, jest pitanje bi li trebalo govoriti o identitetu ili prije o identitetima jedne osobe. U tradicionalnim pristupima, prepoznavanje jedinstvenog identiteta kod jedne osobe sagledavano je kao pokazatelj njenog mentalnog zdravlja. Suprotno, kriza identiteta bivala je dijagnosticirana u slučajevima kada bi osoba izgubila osjećaj jedinstvenosti identiteta. Međutim, s razvojem informatiziranog društva, pretpostavka jedinstvenosti identiteta sve se više dovodi u pitanje. Pored toga, mnogi teoretičari razumijevanje identiteta direktno dovode u vezu s diskurzivnim iskustvom. Michel Foucault smatra da ljudski subjekt biva opisivao kroz načine na koje se diskursi manifestiraju u tekstovima i praksi. Prema ovakvom viđenju, ljudskim bićima rukovode strukture koje su njima nevidljive te se oni ne shvaćaju kao tvorci vlastitih mi-

sli i djelovanja. Theodore Sarbin te Kenneth i Mary Gergen razvijaju shvaćanje da smo mi, zapravo, pripovjedači priča te da sebe i vlastito iskustvo sagledavamo u narativnim okvirima. Prema ovom shvaćanju, ljudska bića viđena su kao aktivni konstruktivni djelatnici, koji smišljaju priče o svom svijetu i o sebi samima. Diskurzivno određenje identiteta prihvaćaju i Bronwyn Davies i Harré, koji razvijaju pristup prema kojem je subjekt viđen kao proizvod diskursa, ali, suprotno strukturalističkom shvaćanju, njemu je istovremeno i dana mogućnost aktivnog proizvođenja diskursâ i manipuliranja njima. Nama je dopuštena mogućnost osobne i društvene promjene kroz našu sposobnost identificiranja i razumijevanja diskursa kojima smo također uvjetovani, kao i odupiranja njima. Pozicije subjekta koje zauzimamo pritom ne samo što osiguravaju određena prava i obaveze nego, prema mišljenju Bronwyn Davies i Harréa, pružaju i osjećaj jastva.

Razumijevanje identiteta kao blisko povezano s diskurzivnom praksom nameće pitanje uolikoj mjeri diskurzivno pozicioniranje unutar *cyber* prostora utječe na razumijevanje identiteta. Jesu li ove pozicije na neki način uvjetovane diskursima koji se unutar *cyber* prostora učvršćuju, je li moguće određene pozicije ostvariti kroz nametanje novih diskursa te uolikoj mjeri je odabir diskurzivnih pozicija unutar *cyber* prostora slobodan.

Početkom dvadesetog stoljeća Walter Benjamin iznio je mišljenje prema kojem je razumijevanje samog pojma umjetnosti izmijenjeno razvojem tehnike reproduciranja umjetničkih djela. Idući dalje za ovim shvaćanjem možemo se zapitati koliko se razvoj kreativnih potencijala čovjeka može dovesti u vezu s pitanjem identiteta, odnosno utječe li mogućnost diskurzivnog pozicioniranja unutar *cyber* prostora i na samo razumijevanje identiteta, te može li se prema procesu kreiranja identiteta odnositi kao prema naročitom obliku kreativnog rada. Ovakav pristup zahtijeva, s jedne strane, preispitivanje samog pojma identiteta, dok, s druge strane, zahtijeva ispitivanje odnosa razvoja *cyber* prostora i razumijevanja mogućih diskurzivnih pozicija, te sagledavanje mogućnosti slobodnog izbora diskurzivnih pozicija unutar *cyber* prostora.

Unutar socijalnog konstrukcionizma razvija se shvaćanje da se naš osjećaj jastva strukturira oko određenih jezičnih konvencija naše kulture, odnosno da je ljudska subjektivnost ukorijenjena u jezičnim oblicima koje nudi kultura. Prema Harréovom uvjerenju, naš osjećaj jastva, uključujući ovdje i subjektivan osjećaj agensnosti, predstavlja nešto što se kristaliziralo oko određenih jezičnih formi, a što se može označiti kao način organiziranja našeg iskustva. Polazeći od Wittgensteinovih i Kantovih shvaćanja, Harré pretpostavlja da su naše razumijevanje i doživljavanje nas samih kao ljudskih subjekata, naše subjektivno iskustvo jastva, zapravo proizvodi vjerovanja koja su implicitna našem jeziku, a koja nam govore što znači biti osoba. Prema ovakvom shvaćanju, upravo struktura materinjeg jezika određuje koje će vrste vjerovanja u vezi s osobnošću biti usvojene. Treba istaknuti da »vjerovanja« nisu shvaćena kao nužno artikuliran skup mišljenja, već se ovim podrazumijeva temeljno strukturiranje našeg mišljenja koje se postiže uporabom jezika. To zapravo znači da upravo kroz jezičnu strukturu usvajamo određene fundamentalne pretpostavke, odnosno vjerovanja, o samoj ljudskoj prirodi.

Harré vjeruje da iz razloga što mi postojimo kao osobe u jeziku kao mediju, javlja se i težnja za shvaćanjem gramatičkih pojmova kao metafizičkih i/ili empirijskih, kakav je slučaj s jastvom, agesnošću, intencijom itd.¹ On ukazuje da, iako riječi u jeziku koristimo da bismo njima nešto označili, to još ne znači da riječima uvijek označavamo i nešto što realno postoji. Krenuvši

od ovakve pretpostavke, Harré ističe da činimo fundamentalnu grešku kada zaključujemo da iz razloga što postoje oblici osobnih zamjenica, postoje i specifični identiteti koje ti oblici označavaju. To zapravo znači da je pogrešno vjerovanje da smo svi predstavljeni nekim koherentnim, objedinjenim jastvom, dopušteno već samim postojanjem zamjenice »ja«. Krećući se u ovom smjeru, Harré odlazi još dalje tvrdnjom da se ovakvo sagledavanje dodatno usložnjava postojanjem posebnih padežnih oblika osobnih zamjenica. Tako akuzativni oblik osobne zamjenice prvog lica jednine »me« možemo shvatiti kao više površinsko, društveno jastvo, u kontrastu s nominativnim oblikom »ja«, kao autentičnim, privatnim jastvom. Međutim, prema Harréovom mišljenju, ovi gramatički oblici ne ukazuju na entitete koji objektivno postoje, te je i pogrešno njihovo objektivno postojanje pretpostavljati na osnovu same prisutnosti u jeziku.

Ove entitete Harré promatra prvenstveno u njihovom odnosu s etičkim normama. Kako primjećuje Vivien Burr, Harré se svojim shvaćanjima približava stavovima koje zastupaju Jonathan Potter i Margaret Wetherell po tome što u osobi kao društvenom akteru prije svega vidi nekoga tko se bori predstaviti sebe na prihvatljiv način, odnosno u skladu s lokalnim moralnim pravilima svoje kulture.² Prema Harréovom mišljenju, shvatiti ljudska bića zapravo znači shvatiti način na koji se različiti oblici obrazlaganja koriste u različitim okolnostima, način na koji su ti oblici obrazlaganja povezani s gramatikom danog jezika, i način na koji se gramatika i praksa razlikuju od kulture do kulture. To dalje znači da, prema Harréovom mišljenju, jastvo ne može imati bilo kakvu suštinsku, predjezičnu egzistenciju koja bi potom uzrokovala ili odredila iskustvo.

Prema Harréovom uvjerenju, razumijevanje jastva rezultat je specifičnog strukturiranja iskustva. On, naime, polazi od pretpostavke da su sva ljudska bića predisponirana da na neki način organiziraju svoja iskustva te da je, upravo zahvaljujući ovom organiziranju, stečenim iskustvima moguće dodijeliti određeni smisao. Priroda jastva, odnosno naročita vrsta strukturiranja koju usvajamo, kako ističe, kulturno je i historijski specifična, a uvjetovana je samom gramatikom jezika. Drugim riječima, shvaćanje jastva koje čovjek usvaja potječe iz gramatike, logike ili metafora koje leže u osnovi našega jezika. Samo jastvo Harré sagledava kao oblikovano gramatikom danog jezika te je u tome smislu i razumijevanje jastva u različitim kulturama različito, odnosno uvjetovano gramatikama koje se u tim kulturama koriste.

Prema Harréovom mišljenju, oblik subjektivnosti prema kojem se usmjeravamo i koji pripada našem iskustvu uvjetovan je postojanjem određenog broja teorija o prirodi ljudskosti, a koje su uklopljene u naš jezik. Blisko ovakvom pristupu je i shvaćanje Theodorea Sarbina te Kennetha i Mary Gergen, koji polaze od pretpostavke da jastvo u jeziku dobiva oblik zahvaljujući temeljnoj ljudskoj predispoziciji da se razmišlja pomoću narativa.

Za razliku od Harréa, koji smatra da je strukturiranje našeg iskustva i samorazumijevanja određeno unutrašnjom logikom ili gramatikom našeg jezika, Sarbin tvrdi da svi ljudi, bez obzira na kulturu, vlastitom iskustvu nameću određenu strukturu te da je ta struktura jednako prisutna i u opisima kojima predstavljamo sebe i svoje iskustvo drugima, kao i u načinu na koji te stva-

¹ Harré, R. (1989), »Language Games and the Texts of Identity«, u: Shotter, J., Gergen, K. J. (ur.), *Texts of Identity*, London: Sage, str. 23–24.

² Ber, V. (2001), *Socijalni konstrukcionizam*, Beograd: Zepher, str. 171.

ri predstavljamo sebi.³ Kao organizirajući princip naše psihologije, Sarbin prepoznaje narativ, koji je, kako vjeruje, prisutan u svim aspektima svakodnevnog života, kako u snovima i sanjarenjima, sjećanjima, planovima, tako i u opisima koje govorimo drugima. Naime, kako ističe, čovjek svoje iskaze uvijek podređuje određenoj temi, prema kojoj potom i organizira raspoloživi materijal, odlučujući što će u iskaz uključiti, a što iz njega izbaciti. To dalje podrazumijeva da je događaje potrebno dodatno re-konstruirati kako bi se održala dosljednost narativa.

Iako Sarbin ukazuje na značaj narativne strukture, ostaje nedovoljno jasno proizlazi li ona iz same ljudske prirode ili se pak stječe tijekom određenih procesa. U ovom smjeru, kako zapaža Vivien Burr, značajna su istraživanja koja su proveli Sutton-Smith i Mancuso, pokazavši da djeca tijekom odrastanja postepeno usvajaju tradicionalne strukture zapleta kada pričaju svoje priče i da sebe i svoje postupke predstavljaju koristeći se narativnim strukturama.⁴

Ideju o narativnoj strukturi dalje su razvili Kenneth i Mary Gergen. Međutim, oni se ne bave samo individualnim psihološkim funkcioniranjem nego tvrde da se narativna struktura isto tako primjenjuje i u opisima prirodnih i društvenih znanosti, kao i u osobnim opisima. Pored toga, oni smatraju da je suštinsko svojstvo ljudi promjena te je razumijevanje sebe izvan historijskog i društvenog konteksta vlastitog iskustva nemoguće, a ovo se odnosi i na historijski, društveni, pa otuda i politički kontekst teorija kojima se objašnjava ljudsko djelovanje.

Suprotstavljajući se esencijalističkom shvaćanju osobnosti, socijalni konstrukcionizam razvija shvaćanje da se identitet rađa iz ljudskih interakcija te da se zasniva na jeziku, i ne samo to nego i da se identitet konstruira na osnovu diskursa kojima raspolazemo i na koje se oslanjamo u komunikaciji s drugim ljudima. Kako objašnjava Vivien Burr, ljudski identitet nastaje preplitanjem mnogobrojnih različitih »niti«, kao što su »nit« uzrasta, klasne pripadnosti, roda, seksualne orijentacije i tako dalje, koje se prepliću proizvodeći materijal koji nazivamo identitetom neke osobe, a gdje se svaka od tih komponenti konstruira kroz diskurse koji postoje u kulturi – diskurse uzrasta, roda, obrazovanja itd.⁵ Pri tom, za svaku ovako shvaćenu »nit« postoji određen broj diskursa na osnovu kojih je moguće formirati identitet.

Ukoliko prihvatimo navedeno shvaćanje o identitetima kao socijalno konstruiranim putem diskursa, odnosno proisteklima iz okruženja, možemo postaviti pitanje u kolikoj je mjeri konstruiranje identiteta određeno osobnim izborom.

Vivien Burr ukazuje da je autonarativ, odnosno opis kojim opisujemo sebe i svoje postupke, uvijek pregovaran, odnosno proizvod društvene interakcije.⁶ Ovaj proces sporazumne proizvodnje opisa Bronwyn Davies i Harré označavaju terminom 'pozicioniranje'. Pojam pozicioniranja u socijalnom konstrukcionizmu, a naročito unutar struje koja se razvija pod utjecajem poststrukturalizma, koristi se i za označavanje procesa u okviru kojeg društveno i kulturno raspoloživi diskursi proizvode identitete. Bronwyn Davies i Harré napominju da u ovom smjeru svoju pažnju možemo fokusirati na društvene vidove diskursa ili na njegove manifestacije u interakcijama pojedinaca. Oni, s jedne strane, prihvaćaju poststrukturalističko razumijevanje osobe i njenog identiteta kao proizvoda prevladavajućih diskursa koje jedna kultura čini dostupnim, dok istovremeno osobi ostavljaju dovoljno prostora za izbor unutar konkretne diskurzivne prakse. Riječ je o tome da svaki diskurs osigurava određeni broj mogućih načina opisivanja osobe, ali i određeni broj pozicija subjekta koje

je unutar tog diskursa moguće zauzeti. Prema ovakvom shvaćanju, ljudski subjekt istovremeno je i proizvod diskursa i netko tko se njime koristi.

Bronwyn Davies i Harré, međutim, smatraju da pozicioniranje ne mora biti namjerno, nego da određene pozicije subjekta mogu biti implicitne ostvarenom govoru, pri čemu ne mora nužno postojati namjera ostvarivanja pozicioniranja na konkretan način. No, bez obzira je li riječ o planiranom ili nenamjernom pozicioniranju, ostvarene pozicije bitno određuju razumijevanje i sagledavanje identiteta.

Prema ovakvom pristupu, osoba se može opisati ukupnom sumom pozicija subjekta u diskursu koje u danom trenutku zauzima. Budući da su neke od tih pozicija prolazne ili promjenjive, to dalje znači da identitet treba shvatiti kao otvoren za promjene, odnosno kao nikada utvrđen, konačno određen, već stalno u procesu transformacije. Pojam pozicioniranja Vivien Burr uspoređuje s Althusserovim razumijevanjem usvajanja ideologije. Kao što, prema Althusserovom mišljenju, ideologija interpelira, odnosno »poziva« jedinke kao subjekte, tako se i diskursi svakome obraćaju kao određenom tipu osobe, pri čemu mi više ne možemo izbjeći te pozicije subjekta, predstavljanja nas samih i drugih koje ti diskursi prizivaju, nego se naš izbor sastoji u tome da ih prihvatimo ili pokušamo im se oduprijeti, pri čemu svako prihvaćanje pretpostavlja uključivanje u određeni sustav prava i obveza koje ta pozicija nosi.⁷

Prvi korak k osobnoj promjeni unutar diskurzivnog pozicioniranja, kako ističu Burr i Butt, je prepoznavanje diskursa koji u danom trenutku oblikuje našu subjektivnost.⁸ Prema ovakvom mišljenju, ispitivanje diskursa i pozicija koje on nudi otvara mogućnost djelovanja u pravcu zauzimanja određenih pozicija u konkretnom diskursu. Međutim, ovo još uvijek ne znači da je ovakve promjene moguće lako postići. Kako uočava Vivien Burr, dominantni diskursi često se vezuju za društvenu praksu koja podržava *status quo* i održavaju ostvarene pozicije te suprotstavljanje takvim diskursima i opiranje pozicijama koje oni nude predstavlja suprotstavljanje društvenoj praksi, strukturama i odnosima moći koji su s njima povezani.⁹

Konstruiranje identiteta, dakle, možemo shvatiti kao stalan oblik pregovaranja unutar diskurzivnog pozicioniranja. U tome smislu, kao sasvim opravdano možemo sagledati i postavljanje pitanja na koji način razvoj *cyber* prostora, kao specifičnog okruženja koje može utjecati na diskurzivno pozicioniranje, utječe na konstruiranje identiteta.

Unutar studija medija, pri čemu je ovaj pojam najšire shvaćen obuhvaćajući čitav niz disciplina koje u svoj fokus postavljaju masovne medije, dosta pažnje poklanjano je pitanju na koji način i uolikoj mjeri mediji utječu na građenje i učvršćivanje stereotipova te na sam proces konstruiranja identiteta. Kroz čitav niz teorijskih razrada raspravlja se o tome na koji način mediji sudjeluju u građenju rodnog, klasnog, nacionalnog ili kulturnog identiteta. Če-

³ Sarbin, T. R. (1986), »The Narrative as Root Metaphor for Psychology«, u: Sarbin, T. R. (ur.), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*, New York: Praeger.

⁴ Ber, V., *Socijalni konstrukcionizam*, str. 179.

⁵ Ibid., str. 87.

⁶ Ibid., str. 184.

⁷ Ibid., str. 186.

⁸ Burr, V., Butt, T. W. (1993), »Personal and Social Constructionism«, izvodi iz teksta u: Ber, V., *Socijalni konstrukcionizam*.

⁹ Ber, V., *Socijalni konstrukcionizam*, str. 197.

sto se utjecaj medija na konstruiranje identiteta dovodi u vezu s dominantnom ideologijom i obranom pozicija moći ili se pak ovaj utjecaj tumači iz ugla performativne teorije jezika i subjekta, pri čemu je performativnost lišena svih njenih veza s htijenjem, izborom i intencionalnošću.

U analizi utjecaja medija na konstruiranje identiteta moguće je prepoznati dva osnovna pristupa. S jedne strane, analiza medijskih reprezentacija provodi se u cilju ispitivanja uolikoj mjeri i na koji način mediji utječu na nametanje određenih diskurzivnih pozicija publici te koje su to pozicije, dok se, s druge strane, analiza medijskih tekstova provodi u cilju prepoznavanja najzastupljenijih diskurzivnih pozicija te ispitivanja na koji način i koliko one utječu na razumijevanje identiteta drugih, čime se ponovno otvara pitanje vlastitog pozicioniranja.

U velikom broju teorijskih razrada kojima se pokušava odgonetnuti na koji način i uolikoj mjeri masovni mediji i *cyber* prostori utječu na konstruiranje identiteta, polazi se od pretpostavke da je konstruiranje identiteta u velikoj mjeri uvjetovano procesom identifikacije, pri čemu je moguće prepoznati određen utjecaj masovnih medija i sudjelovanja u *cyber* prostoru na ovaj proces. 'Identifikacija' je složen pojam koji podjednako crpi značenja i iz diskurzivnog i iz psihoanalitičkog repertoara, a da se istovremeno ne ograničava niti na jedan od njih. S jedne strane, identifikaciju bismo mogli shvatiti kao potaknutu prepoznavanjem neke zajedničke osobine ili porijekla s drugom osobom ili grupom, ili s neakvim idealom, a na osnovu kakve »prirodne« veze. U diskurzivnom pristupu, identifikacija se sagledava kao konstrukcija koja se stalno razvija, odnosno kao proces artikulacije, te otuda kao nikad dovršena, nikad u potpunosti obuhvaćena. Kako objašnjava Stuart Hall, »uvijek je nečega 'previše' ili 'premalo' – nadodređivanja ili nedostataka, pa se nikada ne postiže točno pristajanje, cjelina«. ¹⁰ Pojam identifikacije, pored toga, naslijedio je bogatu semantičku ostavštinu iz njegove uporabe u psihoanalizi, gdje je, u Freudovoj interpretaciji, identifikacija viđena kao najraniji izraz neke emotivne veze s drugom osobom. ¹¹ Ona je shvaćena kao »oblikovanje prema drugom«, ali je istovremeno utemeljena u fantaziji, projekciji i idealizaciji.

U vremenu kada medijski posredovani tekstovi predstavljaju bitan izvor informacija, a »boravljenje« u *cyber* prostoru igra značajnu ulogu u organizaciji vremena ili stjecanju iskustva postupanja u određenim situacijama, pitanje na koji način medijski tekstovi i konstruirane situacije u *cyber* prostoru utječu na građenje identiteta, privlači sve više pažnje. U čitavom nizu analiza, provedenih na različitim teorijskim pozicijama, raspravlja se koje su to diskurzivne pozicije koje se putem masovnih medija i sudjelovanja u *cyber* prostoru nameću publici te na koji se način ovo ostvaruje. Često se kao argumenti tvrđnji da masovni mediji nameću određene pozicije navode nesrazmjerna zastupljenost određenih pozicija u odnosu na druge, sklonost medija da nameću određene vrijednosne stavove u odnosu na pozicioniranje, postojanje medijskih tekstova namijenjenih publici određenoj prema socijalnim kategorijama te ograničen broj pozicija koje je u *cyber* prostoru moguće zauzeti.

Pored toga, ograničavajuće djelovanje masovnih medija i *cyber* prostora prepoznato je i u mnogobrojnim analizama usmjerenima na identificiranje najzastupljenijih diskurzivnih pozicija i ispitivanja na koji način i uolikoj mjeri one utječu na razumijevanje identiteta drugih. Isticanje utjecaja koji masovni mediji imaju u učvršćivanju i građenju stereotipova postavilo je pitanje na koji način ovakvim svojim djelovanjem mediji utječu na konstruiranje identiteta.

Iako je medije teško moguće shvatiti kao neutralne, jednako kao što je teško moguće *cyber* svjetove sagledati kao oslobođene utjecaja dominantne ideologije, oni predstavljaju značajan izvor informacija o diskurzivnim pozicijama koje je moguće zauzeti. Masovni mediji i *cyber* svjetovi daju uvid u veliki broj diskurzivnih pozicija čije prihvaćanje ne mora biti suglasno lokalnim kulturnim utjecajima, čime se u velikoj mjeri ublažava ograničavajući faktor geografije. Utjecaj masovnih medija i *cyber* prostora u konstruiranju identiteta u tome smislu se i dalje može shvatiti kao značajan, ali ne kao ograničavajući, nego mnogo prije kao oslobađajući. Premda ovdje još uvijek ne možemo govoriti o ostvarivanju dovoljnih uvjeta za potpuno slobodno kreiranje identiteta, mogućnost upoznavanja većeg broja diskurzivnih pozicija ipak otvara i veću mogućnost izbora.

Pitanje izbora usko je povezano s pitanjem slobode njegova ostvarivanja. U zapadnim društvima razvija se uvjerenje o mogućnosti slobodnog kreiranja vlastitog identiteta. Zahtjev za slobodom samoodređenja, kako primjećuju Debra Grodin i Thomas Lindlof analizirajući odnos prema konstruiranju identiteta u kontekstu američke kulture, može se dovesti u vezu sa širom borbom za ostvarenje građanskih prava.¹² Pored toga, zahtjev za slobodom samoodređenja blisko je povezan i s pojmom *autonomije*. Ovaj pojam pretpostavlja odvajanje od restriktivnih uvjeta koji su stoljećima unazad određivali razumijevanje vlastitog položaja i vlastitog identiteta. Ideja da čovjek vlastitim postupcima kreira uvjete u kojima će živjeti pretpostavlja postojanje uvjerenja o mogućnosti podređivanja ovih uvjeta slobodnom ostvarivanju vlastitog identiteta.

Međutim, prema mišljenju Douglasa Kellnera, iako su identiteti postali mobilniji, umnoženi, više samoreflektivni, oni su još uvijek određeni postojećim ulogama i utvrđenim normama.¹³ Krenuvši od ovakvog shvaćanja, možemo pretpostaviti da ne samo što je izbor diskurzivnih pozicija u kreiranju identiteta ograničen nego je ograničena i sama mogućnost izbora. Određena konkretnim društvenim okolnostima, mogućnost izbora predstavlja jedno od ključnih pitanja u razumijevanju konstruiranja identiteta. Ovo pitanje, ipak, otvara sasvim novu perspektivu sagledavanja ove problematike kada se prenese na područje *cyber* prostora.

Prepoznavanje potencijala interneta u unaprjeđenju komunikacije karakteristično je već za rano razdoblje njegova razvoja, a rasprave u ovom smjeru nastavljaju se do danas. Unaprjeđenje komunikacije omogućeno razvojem interneta, u mnogim raspravama prepoznato je kao razvoj mogućnosti u rješavanju različitih socijalnih, političkih i moralnih problema, koji su često viđeni kao posljedica nedostatka komunikacije.

Premda internet, usprkos mnogobrojnim očekivanjima, nije razriješio postojeće probleme, formiranje različitih grupa okupljenih oko nekog zajedničkog interesa, pokretanje socijalnih mrežnih stranica, foruma itd., otvorilo je mo-

10

Hall, S. (1996), »Kome treba 'identitet'?«, *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 61 (10), str. 217.

11

Freud, S. (1921/1991), »Group Psychology and the Analysis of the Ego«, *Civilization, Society and Religion*, Vol. 12, *Selected Works*, Hamondsworth: Penguin.

12

Grodin, D., Lindlof, T. R. (1996), »The Self and Mediated Communication«, u: Grodin, D., Lindlof, T. R. (ur.), *Constructing the Self in a Mediated World*, London: Sage, str. 5.

13

Kellner, D. (1992), »Popular Culture and the Construction of Postmodern Identities«, u: Lash, U. S., Friedman, J. (ur.), *Modernity and Identity*, Oxford: Basil Blackwell, str. 141.

gućnost da se o ovim problemima otvoreno iznesu različiti stavovi. Iako ovi stavovi mogu biti iznijeti pod pseudonimom, u komunikaciji s drugim korisnicima interneta koji mogu imati bliske stavove ali ne i dovoljno moći da ih nametnu, ili pak kao komentar na stavove onih koji o konkretnom problemu imaju suprotno mišljenje, bez želje da se ovim komentarom započne diskusija, već sama mogućnost da se ovi stavovi iznesu pretpostavlja mogućnost različitog diskurzivnog pozicioniranja. Pokretanje određenih pitanja, iznošenje komentara, davanje podrške grupama koje zastupaju određene stavove, objavljivanje fotografija ili video-zapisa s namjerom ukazivanja na konkretan problem, pretpostavljaju zauzimanje određenih diskurzivnih pozicija. Za razliku od »fizičkog« okruženja gdje određene diskurzivne pozicije ne moraju biti dostupne ili gdje je zauzimanje određenih pozicija bitno uvjetovano konkretnim društvenim ograničenjima, u *cyber* prostoru zauzimanje određenih diskurzivnih pozicija nije olakšano samo kroz mogućnost njihovog upoznavanja niti samo kroz nove mogućnosti komuniciranja putem interneta, nego i kroz veće mogućnosti ostvarenja samog izbora. Društvena ograničenja koja mogu postojati u »fizičkom« prostoru, u *cyber* prostoru mogu biti izbjegnuta odabirom okruženja, kao i promjenom ili skrivanjem identifikacije.¹⁴ Zahvaljujući ostvarenim tehničkim performansama, *cyber* prostori daju mogućnost slobodnijeg izbora diskurzivnih pozicija te i aktivnijeg sudjelovanja u kreiranju vlastitog identiteta.

Razvoj *cyber* prostora omogućio je uspostavljanje novih vidova komunikacije. Pokretanje socijalnih mrežnih stranica, mogućnost da svaki korisnik interneta postavi svoju internet-stranicu, postojanje bloga itd., otvorilo je mogućnost da se putem interneta ne samo iznesu određeni stavovi nego i da se na ovaj način objave čitavi tekstovi. U tome smislu, internet je nastavio i unaprijedio proces čije je početke Walter Benjamin prepoznao već u razvoju tehnike reproduciranja. U tekstu »Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije« Benjamin postavlja pitanje utjecaja razvoja tehnologije reproduciranja na razumijevanje umjetnosti. Svoje stavove Benjamin potkrepljuje shvaćanjem Paula Valérya, iznijetim u djelu »Fragmenti o umjetnosti: osvajanje sveprisutnosti«, po čijem mišljenju će velika novatorstva do te mjere izmijeniti cjelokupnu tehniku umjetnosti, da će na kraju, možda, dovesti do toga da se izmjeni i sâm pojam umjetnosti. Izmjenu prirode umjetnosti Benjamin sagledava kao posljedicu razvoja moderne tehnologije. Ovo se prije svega odnosi na pronalazak fotografije i filma, kojima pripisuje razvoj reproduciranosti u umjetnosti. Kako navodi, tehnička reprodukcija postigla je standard oko 1900. godine, kada je ne samo svojim objektom počela činiti cjelinu naslijeđenih umjetničkih djela nego i zauzimati posebno mjesto među umjetničkim postupcima.¹⁵ S razvojem tehnologije reproduciranja, kako dalje ističe, došlo je do promjene odnosa prema reprodukciji, ali i do promjene odnosa prema razumijevanju umjetničkih djela.

U svojoj analizi Benjamin posebnu pažnju posvećuje činjenici da s razvojem tehnike reproduciranja dolazi do gubljenja elitističkog statusa autora.¹⁶ Kako primjećuje, s razvojem tiska krajem devetnaestog stoljeća, sve veći dijelovi čitateljske publike postajali su u isto vrijeme i suradnici, zahvaljujući mogućnosti da svoje komentare objave u nekom listu. Vremenom se ova praksa proširila te gotovo da tijekom dvadesetog stoljeća nije bilo Europljanina koji, u načelu, nije imao mogućnost objaviti neki komentar, pritužbu ili čak reportažu. S razvojem interneta, ovakva mogućnost postala je još otvorenija. Za razliku od tiskanih medija, objavljivanje tekstova na internetu često ne zahtijeva posredovanje niti suglasnost uredništva. Pored toga, zahvaljujući mogućnosti usporednog iznošenja komentara uz objavljene tekstove, inter-

net daje još snažniju podršku praksi pisanja komentara publike u odnosu na tiskane medije. Ipak, još su uvjeti s početka dvadesetog stoljeća bili dovoljni da Benjamin zaključi kako je razlikovanje između autora i publike na putu da izgubi svoj načelni karakter, odnosno da je čitatelj u svako vrijeme spreman postati pisac.¹⁷

Ovakvu praksu Benjamin analizira i u odnosu na razvoj fotografije i filma. Kako ističe, s razvojem filmske tehnike svatko može zahtijevati biti snimljen ili se pak slučajno naći u kadru kakvog filma, dok istovremeno svatko može biti fotografski portretiran jednako kao što i sam može fotografirati. Proces koji je Benjamin identificirao već na samom početku njegova razvoja, danas doživljava svoju punu ekspanziju. S razvojem tehnologije, snimanje fotografija, video ili tonskih zapisa još je dostupnije, a zahvaljujući internetu omogućeno je njihovo neograničeno predstavljanje publici.

Slijedeći Benjaminove stavove, možemo zaključiti da je razvoj interneta zapravo osnažio praksu kreativnog izražavanja. Gubljenje elitističkog statusa autora, na koje ukazuje Benjamin, s razvojem interneta još je snažnije otvorilo nove mogućnosti u konstruiranju identiteta. Dostupnost novih tehnologija, mogućnost njihove kreativne uporabe, kao i mogućnost neometanog prikazivanja autorskih tekstova publici putem interneta, učinili su svakome dostupnim vlastito predstavljanje i kao autora, bez obzira na različite diskurzivne pozicije koje može zauzimati.

Osim toga, razvoj interneta omogućio je jednostavnije pokretanje i usmjerenje debata o pojedinim pitanjima. Dok, s jedne strane, predstavlja izvor velikog broja tekstova prema kojima se možemo odnositi kao medijska publika, a koji mogu utjecati na izgradnju stavova, internet istovremeno, s druge strane, pruža mogućnost da se objavljivanjem tekstova, komentara, sudjelovanjem u debatama ili pokretanjem debate povodom konkretnog problema, otvore novi pristupi u sagledavanju konkretnog problema. Zahvaljujući ovome, kao i zahvaljujući praksi formiranja različitih grupa okupljenih oko nekog zajedničkog interesa, internet, u načelu, pruža mogućnost uspostavljanja novih diskurzivnih pozicija. Iako uspostavljanje novih diskurzivnih pozicija pretpostavlja značajna ulaganja, razvoj interneta otvorio je šire okvire djelovanja u ovom smjeru.

Pored toga, internet je ponudio mogućnost jednostavnog komuniciranja s velikim brojem internet-korisnika. Komunikacija, budući da omogućava samoizražavanje, prema mišljenju Stevea Jonesa, učvršćuje naš identitet, dok mu istovremeno pridaje promjenjivost i pokretljivost.¹⁸ U tome smislu internet je moguće sagledati kao specifičan prostor unutar kojeg je moguće učvrstiti vlastite diskurzivne pozicije ili pak prihvatiti nove, pri čemu učvršćivanje i/ili prihvaćanje novih diskurzivnih pozicija može biti ostvareno na razini sudjelovanja u internet-grupama. Ove grupe mogu predstavljati značajne izvore

14

Pojam identifikacije u ovom kontekstu upotrebljen je u značenju ukazivanja na društveno-pravno prihvaćeno određenje identiteta. U istom značenju ovaj pojam upotrebljava se i u nastavku teksta.

15

Benjamin, W. (1936), »Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije«, prev. Tabaković, Milan, u: Benjamin, W., *Eseji*, Beograd: Nolit, str. 117.

16

Ibid., str. 134.

17

Ibid.

18

Džouns, S. (1997), »Internet i njegovo okruženje«, u: Džouns, S. (ur.), *Virtuelna kultura: Identitet i komunikacija u kiber-društvu*, prev. Gordić, Vladislava, Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Čigoja štampa, str. 46.

moćnih diskurzivnih pozicija, dok istovremeno mogu omogućavati okvire njihovog prihvaćanja. Komunikacija ostvarena u *cyber* prostoru, budući da se odvija na razini tekstualne razmjene, dozvoljava promjenu i/ili skrivanje identifikacije, čime se daje mogućnost prihvaćanja određenih diskurzivnih pozicija isključivo na razini na ovaj način ostvarene komunikacije. Pored toga, mogućnost promjene i/ili skrivanja identifikacije osigurava i lakšu mobilnost unutar različitih grupa. Internet, naime, ne samo što dozvoljava jednostavno pristupanje grupama nego dozvoljava istovremeno pristupanje različitim grupama, čak i onda kada ove grupe ne možemo dovesti u međusobnu vezu ili kada su one okupljene oko suprotstavljenih interesa. Na taj način isti internet-korisnik može ostvarivati različite diskurzivne pozicije i njihove kombinacije unutar različitih grupa. Još i više, on može tendenciozno prihvaćati različite, čak i suprotstavljene diskurzivne pozicije unutar različitih grupa, upravo s namjerom kreiranja određenih profila koji ga zastupaju u *cyber* prostoru. Otuda se na razini komunikacije ostvarene putem interneta, sudionik u komunikaciji, odnosno internet-korisnik, može sagledati i kao autor profila kojim je u komunikaciji zastupljen, a njegov odabir diskurzivnih pozicija kao, u izvjesnoj mjeri, oblik kreativnog djelovanja.

Iako ne možemo prenebregnuti snagu zakona u uspostavljanju različitih mehanizama utvrđivanja identifikacije unutar *cyber* prostora, pri čemu se kao preduvjet ovakvog djelovanja pretpostavlja jedinstvenost identiteta, *cyber* prostor još uvijek daje dovoljno mogućnosti diskurzivnom pozicioniranju izvan onih područja gdje je utvrđivanje identifikacije zakonom nametnuto. Ipak, i u ovim područjima slobodan izbor diskurzivnih pozicija nije bez ograničenja. Ova ograničenja ogledaju se u činjenici da *cyber* prostor nije oslobođen ideološkog utjecaja, kao i u mogućnosti nametanja izbora diskurzivnih pozicija u cilju zaštite određenih interesa. Međutim, usprkos činjenici da *cyber* prostor sudjeluje u učvršćivanju dominantnih diskursa, on nudi i mogućnost uspostavljanja velikog broja alternativnih diskursa te i upoznavanja onih diskurzivnih pozicija koje izlaze iz postojećeg opsega dominantnih pozicija, koji je određen u »fizičkom« okruženju i/ili *cyber* prostoru. Otvaranje veće mogućnosti upoznavanja različitih diskurzivnih pozicija u *cyber* prostoru proširuje i samu mogućnost odabira unutar procesa diskurzivnog pozicioniranja. Pored toga, zahvaljujući činjenici da odabir diskurzivnih pozicija u *cyber* prostoru ne mora biti ograničen utvrđivanjem identifikacije, to on u velikoj mjeri ostaje oslobođen uspostavljenih društvenih normi i ograničenja, uključujući i ograničenja koja je u »fizičkom« prostoru teško izbjeći, poput onih koja su uvjetovana nacionalnom ili spolnom pripadnošću. Otuda je upravo u *cyber* prostoru moguće pretpostaviti postojanje veće slobode odabira diskurzivnih pozicija. Činjenica da odabir diskurzivnih pozicija u *cyber* prostoru ne mora biti ograničen utvrđivanjem identifikacije, osim toga što osigurava veću slobodu u odabiru diskurzivnih pozicija, uvodi i mogućnost ostvarivanja različitih diskurzivnih pozicija i njihovih kombinacija unutar različitih grupa, pri čemu neke od ovih pozicija mogu biti i suprotstavljene. Konačno, zahvaljujući mogućnosti da se unutar *cyber* prostora iznesu različita mišljenja i komentari, ukaže na neki problem ili pak pokrene debata na određenu temu, *cyber* prostori predstavljaju i »sredinu« otvorenu za uspostavljanje i učvršćivanje alternativnih diskursa.

Razvojem *cyber* prostora otvorene su šire mogućnosti decentraliziranog i multipliciranog diskurzivnog pozicioniranja. Pored toga, dana je i veća mogućnost upoznavanja mogućih diskurzivnih pozicija, kao i mogućnost uspostavljanja i učvršćivanja alternativnih diskursa kojima bi se nove diskurzivne pozicije omogućile. Iako prihvaćanje diskurzivnih pozicija u *cyber* prostoru

nije bez ograničenja, mogućnost izbora još uvijek postoji. Pretpostavka da je prihvaćanje određenih diskurzivnih pozicija nametnuto zakonom ili različitim kulturnim i ideološkim utjecajima, ne daje odgovor na pitanje na koji način se ostvaruje konkretan odabir diskurzivnih pozicija u uvjetima kada ovaj odabir ne pretpostavlja identifikaciju. Budući da diskurzivno pozicioniranje nikada nije konačno te da su unutar *cyber* prostora ostvareni dovoljni uvjeti relativno slobodnog konstruiranja i rekonstruiranja izbora, sam proces odabiranja diskurzivnih pozicija, kao i uspostavljanje njihovih različitih kombinacija unutar *cyber* prostora, mogao bi se sagledati kao poseban oblik kreativnog djelovanja. Ukidanje elitističkog statusa autora na koje je Benjamin ukazao još početkom dvadesetog stoljeća, s razvojem interneta i *cyber* prostora otvorilo je nove mogućnosti u konstruiranju identiteta, pa i sagledavanje samog konstruiranja identiteta kao oblika kreativnog djelovanja.

Literatura

- Benjamin, W. (1936/1974), »Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije«, prev. Tabaković, Milan, u: Benjamin, W., *Eseji*, Beograd: Nolit.
- Ber, V. (2001), *Socijalni konstrukcionizam*, prev. Glišić, Slobodanka, Beograd: Zepter.
- Davies, B., Harré, R. (1990), »Positioning: The Discursive Production of Selves«, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20 (1): 43–63.
- Džouns, S. (ur.) (2001), *Virtuelna kultura: Identitet i komunikacija u kiber-društvu*, prev. Gordić, Vladislava, Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Čigoja štampa.
- Freud, S. (1921/1991), »Group Psychology and the Analysis of the Ego«, u: *Civilization, Society and Religion*, Vol. 12, *Selected Works*, Hamondsworth: Penguin.
- Gergen, K. J., Gergen, M. M. (ur.) (1984), *Historical Social Psychology*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gergen, K. J., Davis, K. E. (ur.) (1985), *The Social Construction of the Person*, New York: Springer-Verlag.
- Grodin, D., Lindlof, T. R. (ur.) (1996), *Constructing the Self in a Mediated World*, London: Sage.
- Hall, S. (1996), »Kome treba 'identitet'?«, prev. Veljković, Sandra, *Reč: časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 61 (10): 215–233.
- Harré, R. (1983), *Personal Being: A Theory for Individual Psychology*, Oxford: Blackwell.
- Harré, R. (1989), »Language Games and the Texts of Identity«, u: Shotter, J., Gergen, K. J. (ur.), *Texts of Identity*, London: Sage.
- Harré, R., Gillett, G. (1994), *The Discursive Mind*, London: Sage.
- Kellner, D. (1992), »Popular Culture and the Construction of Postmodern Identities«, u: Lash, U. S., Friedman, J. (ur.), *Modernity and Identity*, Oxford: Basil Blackwell.
- Lash, U. S., Friedman, J. (ur.) (1992), *Modernity and Identity*, Oxford: Basil Blackwell.
- Potter, J., Wetherell, M. (1987), *Discourse and Social Psychology; Beyond Attitudes and Behaviour*, London: Sage.
- Sarbin, T. R. (ur.) (1986), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*, New York: Praeger.
- Shotter, J., Gergen, K. J. (ur.) (1989), *Text of Identity*, London: Sage.
- Wetherell, M., Potter, J. (1988), »Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires«, u: Antaki, C. (ur.), *Analysing Everyday Explanation: A Casebook of Methods*, London: Sage.

Dragan Čalović

Identity in the Time of Cyber Worlds

Abstract

At the beginning of the twentieth century Walter Benjamin pointed out that the development of techniques of reproduction leads to the loss of elite status of author. With the development of the press, film, and photography, as pointed out by Benjamin, everyone has an open possibility to gain a role in a movie, to be the author of a text which would then have been published in newspaper, or to creatively express through photography. Advent of the internet and new media actualized Benjamin's theory. Development of cyber worlds and the possibility to one to creatively express himself into these worlds, in the text are linked to the question of identity. Inclusion of one in cyber space is understood as opening of new possibilities for the realization of one's creative potentials. In that regard, the participation of one in cyber space, even when it is focused on creating different ideas about him, is understood as the realization of one as the author, and not as a process of destabilization of human identity.

Key words

identity, internet, cyber space, media theory